

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «КРОК ЗА КРОКОМ»

ЯК ДОСЯГАТИ ЗМІН

Посібник для батьків і педагогів
з обстоювання та захисту прав дітей
з особливими освітніми потребами та громадської діяльності

К И Ї В 2 0 0 6

УДК 342.726-053.2

ББК 67.412.1

Я44

Укладачі Наталія Софій, Юлія Кавун

Розроблено за організаційної підтримки:

Програми розвитку організаційного партнерства та підтримки громадянського суспільства і місцевих ініціатив ТАСІС Європейської Комісії в рамках проекту «Створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами»

Міжнародної асоціації «Крок за кроком» (Нідерланди) та Ради для спеціальних дітей (США)

Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена в будь-якому вигляді та будь-якими засобами без попередньої згоди Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»

Я44 Як досягати змін: Посібник для батьків і педагогів з обстоювання та захисту прав дітей з особливими освітніми потребами та громадської діяльності. — Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» — К.: ФО-П Придатченко П. М., 2006. — 140 с.

ISBN 966—8217—39—X

Видання містить опис основних практик адвокатства або відстоювання та захисту одного з основних прав усіх дітей — права на освіту та розвиток у родинному середовищі у контексті забезпечення цього права для дітей з особливими освітніми потребами та їхніх батьків, а також інші приклади громадської діяльності; дано визначення «інклюзивної освіти», «дітей з особливими освітніми потребами»; наведені конкретні приклади адвокатських практик з досвіду інклюзивних освітніх закладів; розроблено тренінговий модуль з адвокатства.

Видання призначене для батьків, педагогів, керівників освітніх закладів, викладачів вищих педагогічних закладів освіти, студентів та інших членів громадськості.

УДК 342.726-053.2

ББК 67.412.1

ISBN 966—8217—39—X

© Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2006
© Обкладинка.
Черкасов Е. М., 2006

ЗМІСТ

ПОДЯКИ	4
ПЕРЕДМОВА	6
ТЕРМІНОЛОГІЯ	9

Діти з особливими освітніми потребами (9). Інклюзивна освіта (10).
Інклюзія vs. інтеграція (11).

ЧАСТИНА I

РОЗДІЛ I. ЧОМУ ТРЕБА ДІЯТИ?	12
--	----

Коли невимогливість є недоречною (12). Наважитись помріяти. Чого я хочу досягти? (13). Зробіть оцінювання потреб (14). Чи це хвилює лише мене?. Оцінка вашого списку громадських потреб (15). Ваша роль у досягненні цілей (16). Ваші здібності (17). Застосування ваших умінь (18). Чому батькам вдається добре обстоювати інтереси дітей. Яку користь отримують ваша родина та громада від вашої діяльності? (19).

РОЗДІЛ II. З ЧОГО ПОЧАТИ?	21
--	----

Етапи обстоювання інтересів. Крок 1: окресліть свою мету (21). Крок 2: ще раз перегляньте мету. Крок 3: збір фактів (22). Крок 4: вироблення коротко- та довгострокових стратегій діяльності (24). Крок 5: визначення ключових уповноважених осіб (26). Самостійні заходи (28).

РОЗДІЛ III. ЗВЕРТАННЯ ДО ІНШИХ ЛЮДЕЙ ТА ЇХ ЗАЛУЧЕННЯ	29
---	----

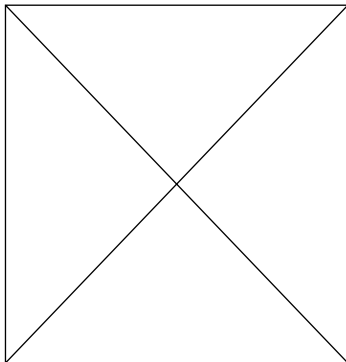
Чи потрібна мені підтримка? Яку користь приносить залучення інших людей? (30). Куди мені звернутися за підтримкою? Означте вашу проблему. Використайте громадські інформаційні засоби (32). Використовуйте ресурси громади (33). Намагайтеся співпрацювати з групами (34). Що робити, якщо немає жодної організації не існує? (35).

РОЗДІЛ ІV. ФОРМУВАННЯ РОБОЧИХ ГРУП	36
Крок 1: знайти інших учасників, які би приєднались до ваших зусиль (37). Крок 2: організувати й успішно проводити збори. Попередня підготовка до продуктивних зборів (40). Розробіть порядок денний. Познайомтесь один із одним (41). Установіть регламент. Заплануйте наступні збори. Крок 3: оберіть лідерів. Які якості потрібні для лідерства? (43).	
РОЗДІЛ V. ПРОВЕДЕННЯ ЗАХОДІВ ЗА ДОПОМОГОЮ РОБОЧИХ ГРУП	46
Крок 4: створення коаліцій (48). Крок 5: розробка плану дій (52). Розподіліть обов'язки. Оцініть ресурси (54). Ведіть документацію своєї роботи (55). Оцініть свою роботу. Крок 6: поширювати та популяризувати результати роботи вашої групи (56). Адвокатство та засоби масової інформації (57). Підготуйте письмовий матеріал (прес-релізи). З чого потрібно виходити при підготовці прес-релізу?. Яка структура прес-релізу? (59). Як проілюструвати прес-реліз? Як поширити прес-реліз? (60). Використовуйте наочні засоби (61). Організуйте громадську акцію (62). Поради щодо інтерв'ю (63).	
РОЗДІЛ VI. ПІДТРИМКА АКТИВНОСТІ ТА СВЯТКУВАННЯ ДОСЯГНЕНЬ	64
Як зберегти цілісність групи? (64). Збереження організаційної структури (65). Збереження цілісності групи (66). Діалог із владою у процесі адвокатства (70). Ключове слово «Партнерство» (72).	
ЧАСТИНА ІІ. ТРЕНІНГОВИЙ МОДУЛЬ. ВІДСТОЮВАННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ (АДВОКАТСТВО) ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ	73
Тема 1. Що таке адвокатство? (77). Тема 2. Проблемні питання, цілі та завдання: створення основи (90). Тема 3. Цільова аудиторія: визначення підтримки та опозиції (100). Тема 4. Повідомлення: інформування, переконання та дія (109)	
ДОДАТКИ	122
БАТЬКИ – ЗАХИСНИКИ ПРАВ СВОЇХ ДІТЕЙ	122
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «КРОК ЗА КРОКОМ»	133
МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ	135
РЕСУРСНІ МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ	137

ПОДЯКИ

У своїй книзі «Час змін: вимірювання освітніх реформ» Майкл Фуллан зазначав: «Зміни процвітають <...> коли є згода згори і тиск знизу». Ми переконані, що саме завдяки «тиску знизу», який іде насамперед від батьків і педагогів, у нашій країні відбуваються зміни в забезпеченні якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Попри відсутність дієвої підтримки «згори» у вигляді розроблення нормативно-правової бази реформи системи фінансування освітніх закладів, де би «гроші йшли за дитиною», батьки та педагоги змогли організувати моделі інклюзивної освіти, де дитина отримує всі необхідні їй послуги разом із навчанням, яке враховує індивідуальні можливості дитини та потреби сімей. Більше того, такі центри, а це — звичайні загальноосвітні заклади, стали центрами підтримки сімей та інших членів громад. І вже важко назвати їх «звичайними», бо це — надзвичайно віддані та професійні, творчі колективи.

Величезна подяка керівникам і педагогічним колективам, загальноосвітнім закладам, які попри існуючі виклики та проблеми зуміли довести можливість і необхідність змін:

**Школа-дитячий садок «Паросток», м. Київ.
Директор — Валентина Стрижеус.
Координатор — Тамара Ільченко.**

**Навчально-виховний комплекс
садок-школа «Малюк», м. Львів.
Директор — Христина Мацьків.
Координатори — Ольга Войтюк, Леся Ортикова.**

**Навчально-виховний комплекс
яслі-садок-початкова школа № 26
«Перші кроки», м. Полтава.
Директор — Неля Токаренко.
Координатор — Наталія Барановська**

Ми дякуємо представникам місцевих управлінь освіти міст Києва, Львова, Полтави, які побачили велике значення такої роботи та підтримували школи на кожному кроці, даючи свої професійні поради, допомагаючи організувати нову для шкіл діяльність, систему моніторингу та контролю.

Велика подяка представникам Київського, Львівського, Полтавського обласних Інститутів післядипломної педагогічної освіти, Київському міському педагогічному університету ім. Б. Д. Грінченка за професійну підтримку педагогів у їхній інноваційній діяльності.

Ми дякуємо усім партнерам: представникам соціальних служб у справах сім'ї та молоді, засобам масової інформації, психолого-медико-педагогічних консультацій за об'єднання зусиль і ресурсів у здійсненні цього проекту.

Особлива подяка батьківським організаціям у містах Київ, Львів, Полтава за довіру, поширення інформації про діяльність Центрив серед батьків, допомогу у визначенні потреб і шляхів їх вирішення.

ПЕРЕДМОВА

Існує вислів, що ступінь зрілості суспільства залежить від його ставлення до найбільш уразливих членів цього суспільства. Яким же є ставлення демократичної України до дітей, які довгий час називались не інакше, як «діти з вадами розвитку», «діти-інваліди», «неповносправні», «розумово відсталі», і тільки тепер починає входити в ужиток новий, більш гуманний і позитивний термін — «діти з особливими освітніми потребами»? Як зазначено в Законі України «Про освіту», «громадяни України мають право на освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального та майнового стану, роду й характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігій, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин».

На практиці, проте, якщо порівняти витрати на освіту однієї дитини, рівність яких має гарантувати держава, певні категорії дітей позбавлені рівного доступу до якісної освіти. Так склалося роками, що діти з особливими освітніми потребами перебувають на маргінесі загальної системи освіти або й зовсім з неї випадають. Отримавши ярлик «нездатних до самообслуговування та навчання», вони списуються на утримання в заклади системи соціального захисту. Таким чином створюється штучна ізоляція, що призводить до зниження соціальної компетентності цих дітей, їх соціальної дезадаптації.

За нинішніх соціально-економічних умов у сучасній освітній системі все більш важлива роль відводиться інклюзивній моделі освіти, яка проявляється в різноманітних формах спільного навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами та їх однолітків і має вже багаторічний досвід в інших європейських країнах і США.

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» реалізує програму «Залучення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні заклади» з 1998 року. За ці роки в рамках реалізації програми здійснено багато заходів, спрямованих на створення та розвиток в Україні інклюзивної моделі навчання дітей з особливими освітніми потребами. ВФ «Крок за кроком» упроваджує ці зміни в тісній співпраці з Міністерством освіти і науки України, Інститутом спеціальної педагогіки АПН України, іншими державними та громадськими

організаціями, серед яких важливе місце належить батьківським організаціям. ВФ «Крок за кроком» спрямовує свою діяльність на навчання педагогів і батьків, створення тренінгових центрів, умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами, видання методичної літератури, поширення інформації, проведення досліджень.

Ідея проекту «Розвиток ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами» виникла як відгук на результати дослідження питань оцінки впливу інклюзивної моделі освіти на учасників освітнього процесу, у тому числі й батьків, яке було проведено у 2004 році в рамках проекту «Розвиток модельних центрів інклюзивної освіти» за підтримки програми ТАСІС «Розвиток організаційного партнерства» Європейської Комісії.

Результати дослідження засвідчили: батьки дітей з особливими освітніми потребами переконані, що найсприятливішими умовами для виховання й навчання їхніх дітей є школи, де діти можуть успішно навчатись, досягаючи свого повного потенціалу, спілкуватися з однолітками та мати доступ до всіх ресурсів цієї громади. Міжнародні дослідження також свідчать, що діти з особливими освітніми потребами досягають кращих академічних успіхів, якщо вони навчаються в загальноосвітніх закладах за підтримки відповідних фахівців і наявності інших послуг, що пов'язані зі спеціальними потребами дітей. Більшість батьків — учасників проекту отримали можливість брати активну участь у навчанні своїх дітей: через відвідування уроків, роботу в якості помічників педагогів, розроблення індивідуалізованого навчального плану для своїх дітей у команді з педагогами та іншими фахівцями, отриманні консультацій фахівців і педагогів. Проте самі батьки так само потребують значної підтримки — батькам важливо спілкуватися з іншими батьками, які мають подібні проблеми та інтереси; батькам потрібна допомога фахівців, потрібна інформація про інші додаткові послуги тощо. І шляхом надання різного роду підтримки батькам ми можемо бачити, як батьки стають більш упевненими та більш активними в обстоюванні прав своїх дітей, серед яких — право навчатися в загальноосвітньому закладі, виховуючись у родинному оточенні.

Метою проекту стало дати можливість батькам дітей з особливими освітніми потребами стати компетентними захисниками прав своїх дітей для подальшого використання цих навичок у відстоюванні права дитини на рівний доступ до якісної, інклюзивної освіти, забезпечення економічної та соціальної незалежності дітей у майбутньому. Проект був створений для того, щоби батьки отримали широкий спектр послуг з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей та потреб дітей. Використання індивідуального підходу забезпечило налагодження плідної співпраці між батьками та педагогами.

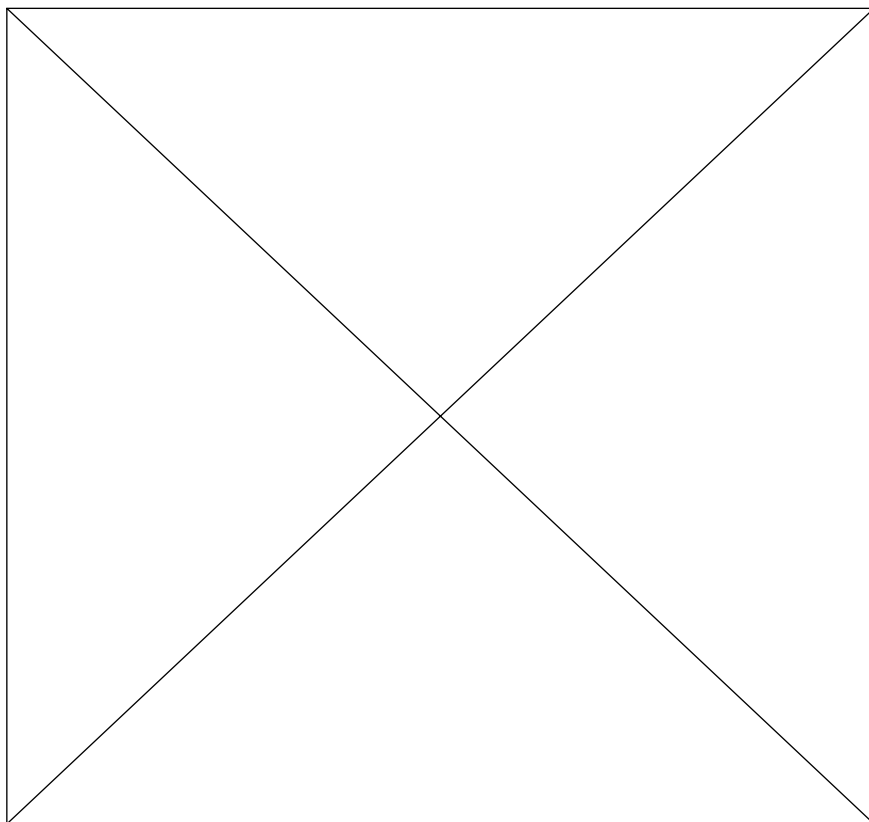

Даний посібник є результатом діяльності педагогів і батьків створених в рамках проекту ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами.

Посібник поглиблює розуміння реальної ситуації в Україні щодо забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами на освіту та пропонує конкретні приклади впровадження позитивних змін у політиці та практиці.

Посібник складається із двох частин, додатків, що містять назви українських і міжнародних організацій, які працюють у сфері захисту прав дітей з особливими освітніми потребами, та інші корисні ресурси. Перша частина посібника складається із шести розділів, у яких описуються основні кроки процесу адвокатури та наводяться конкретні приклади з досвіду інклюзивних закладів освіти. Друга частина посібника містить тренінговий модуль, який описує хід проведення тренінгу з розвитку адвокатських навичок і містить необхідний роздавальний матеріал.

Матеріали посібника можуть бути використані батьками, представниками державних і громадських організацій, які працюють у сфері захисту прав дітей з особливими освітніми потребами та займаються тренерською діяльністю.

ТЕРМІНОЛОГІЯ

Ніколи не сумнівайтесь, що невелика група вдумливих, відданих справі громадян може змінити світ.

Насправді всі зрушення власне так і відбуваються.

Маргарет Міг, учена-антрополог

Розсудлива людина пристосовується до світу;

нерозсудлива людина намагається пристосувати світ до себе.

Тому весь прогрес залежить від нерозсудливих людей.

Дж. Бернард Шоу

Коли пишеш публікацію, що стосується освіти/навчання дітей з особливими освітніми потребами, завжди маєш справу із труднощами, пов'язаними з термінами, — завжди важко знайти відповідні слова та фрази, які б означали те саме для всіх читачів і не мали б ніяких негативних співзначень.

Багато різних слів використовується при описі дітей та дорослих людей, які мають такі особливості фізичного та психічного розвитку, що відрізняють їх від більшості людей. Дуже важливо постійно замислюватись над словами, які ми використовуємо. Ми повинні піднімати питання стосовно всіх термінів, що так чи інакше нав'язують ярлики людям, які відрізняються від більшості; ми повинні ставити запитання про зміст цих термінів і той вплив, який вони здійснюють на людей чи дітей, яких ми описуємо.

На сьогодні в Україні немає єдиної офіційної термінології для визначення дитини, яка має ті чи інші особливості розвитку. Термінами, що найчастіше використовуються в різних проектах, є: «неповносправний», «інвалід», «дитина з особливими освітніми потребами», «дитина з особливостями психофізичного розвитку». Саме тому автори вважають за необхідне більш детально розкрити філософію та основні терміни, пов'язані з освітою дітей з особливими освітніми потребами, як визначальні в розвитку нової концепції якісної освіти.

■ Діти з особливими освітніми потребами

Як уже було зазначено, в Україні немає єдиної офіційної термінології для характеристики таких дітей. В основних законах України про освіту зустрічаються такі терміни, як «діти, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку» [закон про дошкільну освіту, закон про загальну середню освіту] та «особи, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах» [закон України про освіту]. Один з останніх нормативних документів (наказ Міністерства освіти і науки України № 691 від 2 грудня 2005 року «Про створення умов щодо забезпечення

права на освіту осіб з інвалідністю») використовує ряд термінів, таких як «діти з особливими освітніми потребами», «молодь з інвалідністю», «діти з тяжкими порушеннями розвитку», «діти з обмеженими можливостями здоров'я».

Усі ці терміни відображають медичну модель, яка «розглядає ваду здоров'я як характеристику особи, яка може бути викликаною хворобою, травмою чи станом здоров'я» і, відповідно, потребує медичного чи іншого втручання з метою «корекції» відповідної проблеми особи [ВООЗ]. Природно, що реакцією суспільства в контексті медичної моделі є забезпечення лікування, реабілітації та соціальної допомоги, такої як спеціальна освіта та пенсія. Іншими словами — ставиться мета зробити життя людини з особливими освітніми потребами до певної міри «нормальним», забезпечивши їй, наприклад, економічні та освітні можливості.

Із часу ратифікації Україною в 1991 році Конвенції ООН про права дитини все більшого визнання та поширення набуває соціальна модель, більше пов'язана із дотриманням прав людини. На противагу медичній моделі соціальна модель «розглядає ваду здоров'я як соціальну проблему, а не як характеристику особистості», оскільки вона (проблема) створена непристосованістю оточення, включаючи ставлення до людей з особливими потребами та виробничі норми, архітектурну безбар'єрність і транспорт. Така модель спрямована на зміни в суспільстві таким чином, щоб воно забезпечувало рівну участь своїх громадян у здійсненні своїх прав і надавало їм таку можливість.

Велику роль у здійсненні таких змін в українському суспільстві відіграють неурядові організації, включаючи організації батьків дітей з особливими освітніми потребами. Завдяки їхній діяльності все більшого поширення набувають терміни, які зміщують акцент з вад/відхилень розвитку (діти-інваліди, неповносправні, діти з вадами розвитку тощо) на більш позитивні терміни — діти з особливими освітніми потребами, діти з особливостями психофізичного розвитку тощо. Водночас усе ще зберігаються й досить широко використовуються (особливо у спеціальній літературі) терміни, які несуть у собі певну «ярликовість» — «ненавчувані діти», «розумово відсталі» тощо.

Автори посібника пропонують до використання термін **«діти з особливими освітніми потребами»** як термін, що робить наголос на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей, які мають певні відхилення в розвитку, що не дають їм змоги користуватися тими освітніми послугами, що надаються школами в місцевій громаді.

Інклюзивна освіта

При визначенні терміна «інклюзивна освіта» були проаналізовані визначення, які містяться в головних міжнародних документах: Стандартних правилах урівняння можливостей інвалідів ООН, Декларації прав дитини ООН, Саламанкській декларації та програмі дій з навчання осіб з особливими потребами, Міжнародних консультаціях із питань раннього навчання дітей з особливими освітніми потребами, а також у вітчизняних документах — Програмі науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх закладах», проекті Положення про

організацію інтегрованого навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх (дошкільних) навчальних закладах.

З метою розвитку спільного розуміння інклюзивної освіти пропонуємо такий термін, який базується на тлумаченні, викладеному в матеріалах Саламанкської декларації та програми дій з навчання дітей з особливими освітніми потребами:

Інклюзивна освіта — це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних освітніх потреб і різних стилів навчання дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивні освітні заклади повинні забезпечити спектр необхідних послуг відповідно до різних освітніх потреб таких дітей.

Інклюзія vs. інтеграція

Автори пропонують термін «інклюзія» як термін, що є відмінним від терміна «інтеграція» за своїм концептуальним підходом. Зокрема документ «Міжнародні консультації з питань навчання дітей з особливими освітніми потребами» зазначає, що «...інтеграція визначається як зусилля, спрямовані на введення дітей у регулярний освітній простір. Інклюзія — це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх програмах». Відмінність у підходах полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство, щоби воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки.

Окремою формою інтеграції можна вважати навчання дітей з особливими освітніми потребами у спеціалізованих класах загальноосвітньої школи. Проте це не можна називати інклюзією. Практичний досвід такого навчання показує, що однолітки не починають частіше спілкуватися з дітьми з особливими освітніми потребами, що є однією із беззаперечних переваг інклюзивного навчання [Матеріали II міжнародної конференції «Розвиток інклюзивних шкіл», Москва, 2005 р.]

Просте фізичне включення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір також не є інклюзією. Досвід такого навчання засвідчив, що в разі нездатності педагогів організувати навчальний процес таким чином, щоби враховувались індивідуальні потреби кожної дитини, такі діти не брали участь у навчальному процесі і, як наслідок, знижувалась їхня мотивація до навчання та погіршувались навчальні результати.

Ураховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що **інклюзія передбачає особистісно зорієнтовані методи навчання**, в основі яких — індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням усіх її індивідуальних особливостей — здібностей, особливостей розвитку, типів темпераменту, статі, сімейної культури тощо.